

УДК 811. 161. 2'276. 6: 34 (045)

Лариса Хохрякова

**ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО НАГОЛОШУВАННЯ
ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі юридичної термінології)**

Юрист – це особа, яка володіє юридичними знаннями законодавства, уміннями і навичками застосування їх у практичній діяльності, має справу з людьми, з їх поведінкою, з різними соціальними явищами, обставинами, які оцінює, керується законом, нормами права. Успішне виконання ним професійних обов'язків передбачає постійний контакт з людьми, тобто комунікативну діяльність. Тому сучасний юрист, як і будь-який інший фахівець, повинен не тільки володіти ґрунтовними знаннями, а й виявляти високий рівень мовно-комунікативної компетенції, зокрема, дотримуватися основних літературних норм у професійній діяльності (орфоепічних, акцентуаційних, лексичних та фразеологічних, морфологічних, синтаксичних тощо). Опанування норм літературної мови сприяє підвищенню культури мовлення, формує відповідний мовний смак [1, с. 12].

Професійна діяльність юриста (прокурора, судді, адвоката, слідчого тощо) тісно пов'язана з усним мовленням. Саме воно зумовлює особливості підготовки майбутніх спеціалістів-юристів, у структурі якої акцентологія цілком закономірно посідає місце обов'язкової складової. Порушення акцентуаційних норм (правильного наголошування) призводить до закріплення ненормативного наголошування більшості фахової термінології і, як результат, до мовної безграмотності й неохайності. А будь-яке ненормативне відхилення від літературної мови не сприяє авторитетові фахівця. Цим явищем і зумовлена актуальність даного дослідження.

Мета статті – ознайомити майбутніх спеціалістів, а також фахівців у галузі права з особливостями й окремими закономірностями нормативного наголошення фахової лексики.

Наголос належить до найпомітніших прикмет усного фахового мовлення. Вирізняють словесний і фразовий наголос. До фразового належить наголос акцентної групи (поєднання повнозначного і службового слова), синтагматичний (наголос групи слів, найтісніше пов'язаних за змістом), логічний (особливе виділення голосом якогось слова в реченні) та емпатичний наголос (наголос емоції слова). Проте ми розглянемо специфіку словесного наголосу – « виділення складу в слові посиленням голосу або підвищенням тону» [2, с. 45]. Виділення одного зі складів відбувається трьома способами: підвищенням тону, посиленням голосу, збільшенням тривалості звучання [2, с. 46], з яких перші – є основними, а другий і третій – відіграють допоміжну роль.

Сучасний стан орфоепічної культури в професійному спілкуванні, на жаль, украй незадовільний. Прикро вражає те, що чимало фахівців не вміє правильно наголошувати ні загальнонаукову, ні вузькоспеціальну

термінологію. Це пов'язано насамперед із тим, що наголос в українській мові не є фіксованим, тобто закріпленим за якимось складом у слові, як, наприклад, в англійській, чеській, угорській, естонській, шведській, норвезькій мовах – на останньому, у польській – на передостанньому, а в французькій, вірменській, узбецькій – на останньому [3, с. 19]. Так, досить часто можна почути: *бю́летень, кварта́л, дові́дник, украї́нський* замість нормативних *бюлетéнь, кварта́л, довідник, український*.

Порушення акцентуаційних норм бувають викликані впливом інших мов (російської, польської, румунської, угорської тощо), місцевих говірок, а також можуть бути пов'язані з відсутністю навичок нормативного наголошування.

Словесний наголос української мови привертав увагу багатьох мовознавців ще на початку ХХ століття та й у наступні роки (Л.А.Булаховський, В. М. Русанівський, М. М. Пилинський, В. Н. Винницький, М. І. Погрібний, С. І. Головащук, М. М. Пещак, П. Дудик, А. П. Коваль, Л.І.Мацько, З. О. Мацюк та ін.). У своїх дослідженнях вони вказували на системність у наголошуванні слів різних частин мови (іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів, прислівників, прийменників, сполучників, часток і вигуків), наявність певних закономірностей [4, с. 12-70, 71-97, 97-99, 99-103, 1104-134, 134-154, 154-157].

Закономірності наголошування зумовлюють правила наголошування, які поширюються і на лексику, що вживається в професійній діяльності правників. Аналіз наголошування термінів (загальнонавчаних та вузькоспеціальних), вміщених у юридичній енциклопедії Національної академії наук України, Інституту держави і права імені В.М.Корецького, у новому тлумачному та орфоепічному словниках української мови дає підстави зробити такі висновки.

1. У двоскладових іменниках чоловічого роду, які в однині мають наголошений перший склад, у формі множини наголос пересувається на останній склад: *о́круг – округі́, вéксель – векселі́, па́спорт – паспорти́*. Таке наголошування наявне у всіх відмінкових формах: *о́кругв, округам, округами, в округа́*. Водночас є немало іменників, які мають нерухомий наголос: *па́нов – па́нови, зло́вин – зло́вини, до́каз – до́кази, до́пит – до́пити, до́пуск – до́пуски, о́гляд – о́гляди*.

Рухомий наголос часто мають і трискладові іменники, які в однині мають наголошений перший або другий склад, а в множині функціонують з наголошеним закінченням: *інспéктор – інспекторі́, дирéктор – директорі́, дізнава́ – дізнавачі́, позива́ – позивачі́*. Але ця закономірність поширена не на всі трискладові слова: *прокурóф – прокурóфи, протокóя – протокóяи, кредитóф – кредитóфи, докумéнт – докумéнти, застúтник – застúтники*.

2. В іменниках з префіксом ви- наголос падає на префікс: *ві́клик, ві́куп, ві́падок, ві́слуга, ві́мка, ві́писка, ві́нахід, ві́тримка, ві́нага, але: вимéва, віéода і вигóда*.

Так само наголошений і префікс по- у словах: *па́відка, па́вначка, па́вичка., па́ділка*.

3. Слід звернути увагу на наголошення віддієслівних іменників середнього роду на *-ни(я)*, частина яких активно функціонує в науковому та офіційно-діловому стилях, а значить – і в фаховій мові. У більшості випадків такі іменники зберігають наголоси тих дієслів, від яких вони утворені. Це може бути наголошення на корені: *дѣти – дѣння, докѣувати – докѣування, ввѣжити – ввѣення, ввѣдити – ввѣдення*. Також подібні іменники можуть мати наголошений суфікс: *читѣти – читѣння, відмивѣти – відмивѣння, покараѣти – покараѣння, бронюваѣти – бронюваѣння, пізнаѣти – пізнаѣння, подаѣти – подаѣння, видаѣти – видаѣння, поєднаѣти – поєднаѣння*.

Іменники, утворені від дієслів з наголошеним префіксом, наприклад, з префіксом *ви-*, мають, як правило, наголошений префікс: *віселити – віселення, віслати – віслання, віправити – віправлення, вікрасти – вікрадення, вірахувати – вірахування, віплумачити – віплумачення, віснажити – віснаження*. Такі іменники переважно означають завершену дію. Якщо ж іменники називають незавершену дію чи процес, наголос у них падає на корінь незалежно від того, як наголошене відповідне дієслово: *видѣжувати – видѣжування, визікѣувати – визікѣування, допітѣувати – допітѣування, освѣдчувати – освѣдчування*.

4. У складних іменниках-термінах (композицях) здебільшого наголошується друга частина слова: *правосѣдя, правоздаѣнність, правомѣрність*. З деякими основами таке акцентування становить правило, наприклад: *-від (водопровѣд, газопровѣд, нафтопровѣд, трубопровѣд), -пад (листопад, водопад), -зем (глинозѣм, кремнезѣм)*.

Іноді наголос падає на сполучний голосний або кінцевий голосний першої частини слова: *добрѣдѣй, чорнѣм, чорнѣлив*.

У деяких складних словах ставиться, крім основного, побічний наголос: *волевѣявлення, самоврядѣвання, землекористѣвання, держапотвѣрження*. У термінах, що пишуться через дефіс, функціонують два головні наголоси: *норматѣвно-правовѣй акт, судовѣ-медѣйна експертѣза, кримѣнально-процесуальний кодекс, житлѣво-комунѣальні послуги, випрѣвно-трудоѣвий кодекс*.

Складні іменники-терміни, що означають назви вимірювальних приладів, а також інших лабораторних приладів з другою частиною *-метр* мають основний нерухомий наголос на інтерфіксі (з'єднувальному голосному звукові): *газѣметр, озонѣметр, радѣомѣтр, хронѣметр, вѣбрѣметр, бактѣомѣтр*. Виняток становлять слова *вольтѣметр, альфамѣтр*. Якщо ці іменники означають назви мір, то наголос падає на *-метр*: *дециѣметр, декаѣметр, кілоѣметр, кубоѣметр*.

Складні іменники-терміни на позначення сукупності відповідних методів вимірювання, системи дій мають основний нерухомий наголос на другій частині *-метрія*: *антропоѣметрія, фотоѣметрія, хроноѣметрія, спектрофотоѣметрія*. Змінюючи відмінкову форму цих слів, не можна змінювати місце наголосу: *антропоѣметрія – антропоѣметрії, антропоѣметріїю*.

У термінах-іменниках з другою частиною *-графія, -логія* наголошується перший склад другої частини: *порнографія, деонтологія, віктимологія, графологія*, а в іменниках з другою частиною *-скопія* – передостанній склад: *гібітоскопія, піроскопія, дактилоскопія, еджескопія*. Таке наголошення зберігається у всіх відмінкових формах цих слів.

5. Серед юридичних термінів багато слів, запозичених з латинської, грецької, французької, німецької та інших мов, ознаками яких виступають специфічні префікси та суфікси. У термінах на *-ія* сучасна акцентуаційна норма української літературної мови припускає наголос як на третьому від кінця складі (власне юридичні терміни): *юстиція, апеляція, аболіція, колєія, сáнкція, верифікація, віндикація, касáці* я, так і на передостанньому складі (математична, біологічна, медична термінологія): *симетр́я, анестез́я, ейфор́я, ентомофіл́я, неврастен́я, пандем́я, шизофрен́я*, наркоман́я.

Іменники-терміни на *-аж, -ор, -ізм, -изм, -ист* мають наголос на суфіксі: *арбітрáж, шантáж; дебітф́, кредитф́; легітимі́вм, вандалі́вм; волюнтарі́вм, гангстері́вм*; на *-ер* – на корені: *бф́тер, бр́жер*, але *контрол́ф, дубл́ф*; на *-ика* – наголос падає на третій від кінця склад: *балі́стика, діагнóстика, камералі́стика*. У відмінкових формах наголос сталий, окрім слів на *-аж*: *арбітражу, арбітражем; шантажу, шантажем*

6. У фаховій лексиці юристів вживається немало слів, у яких наголос служить засобом семантичної диференціації. Серед них іменники усіх трьох родів (чоловічого, жіночого, середнього).

Іменники чоловічого роду, у яких наголос виступає засобом розрізнення їх значень, поділяються на кілька типів.

- Префіксальні безсуфіксні іменники: *з́клад* (установа) – *заклáд* (парі); *зáхват* (захоплення) – *захвáп* (дія; ширина робочого ходу машини); *прівід* (причина) – *привéд* (дія); *перáклад* (текст, переданий іншою мовою) – *переклáд* (верхня частина кріплення в шахтах); *перáзд* (місце переправи) – *перевéд* (переїжджання); *зáмір* (задум, намір) – *замр́* (замірювання); *простр́я* (медичний термін) – *прáтріл* (дія).

- Іменники з суфіксом *-ник*: *розвéдник* (той, хто займається розвідкою або перебуває у розвідці) – *розвідні́к* (фахівець з розводки пилки); *зимв́ник* (людина, дослідник) – *зимівні́к* (приміщення для бджіл).

- Іменники з суфіксом *-ок*: *пд́сумок* (результат) – *підф́мок* (сумка для патронів); *недоно́сок* (старий недоношений кимсь одяг чи взуття) – *недонáок* (передчасно народжена дитина).

- Іменники, з яких один український, а другий – іншомовного походження: *замáч* (пристрій для замикання) – *зáмок* (фортеця, іменник запозичений з польської мови); *о́пал* (опалення) – *опá* (прозорий скловидний камінь різного забарвлення, походить з грецької мови).

- Запозичені іменники, що походять з однієї якоїсь мови і зберігають акцентування мови-джерела: *кред́ит* (прибутковий рахунок) – *креді́т* (позика)

- це слова латинського походження.; *контр'олер* (прилад) – *контролёр* (людина, що здійснює контроль) - іменники походять з французької мови; *рапорт* (донесення) – *рапорт* (повторювана частина малюнка на тканині) – ці іменники французького походження; *тамбур* (музичний інструмент) – *тамбур* (архітектурний, залізничний термін) – походять з перської мови.

• Запозичені іменники, що походять з двох різних мов: *а́плас* (зібрання географічних карт) – *атла́с* (тканина). Обидва слова мають наголос мови-першоджерела: *а́плас* грецької, *атла́с* – арабської; *п'кнік* (людина пікнічного типу - *п'кнік* (заміська прогулянка компанією). Іменник *п'кнік* походить з грецької мови і зберігає її наголос, а *п'кнік* – з французької мови.

• Іменники, у яких наголос має розрізнявальне значення лише у називному відмінку однини: *п'діл*, *п'ділу*, *п'ділом* (поділити, поділяти) – *поді́л*, *поді́лу*, *поді́лом* (пелена; низина); *д'фен*, *д'фну*, *д'фном* (густо зарослий травою верхній шар ґрунту) – *дер'ві*, *дер'віу*, *дер'віом* (рослина).

Смислорозрізнявальну функцію виконує наголос в іменниках жіночого роду. Це переважно іменники першої відміни, і лише в поодиноких випадках – іменники третьої відміни. Тут можна виділити такі типи:

• непохідні іменники із закінченням –а: *м'юка* (страждання) – *мук'а* (борошно); *гряд'а* (грядка) – *гряд'а* (гірське пасмо);

• префіксальні безсуфіксні іменники з флексією –а: *ві'юда* (користь) – *виг'юда* (зручність); *неві'юда* (матеріальні збитки) – *невиг'юда* (незручність).

• префіксальні іменники із суфіксом –к (а): *вивірка* (ввіряння) – *вивр'ка* (білка), *при'писка* (додаток до написаного) – *припис'ка* (приписування), *на'клепка* (наклепана частина чого-небудь) – *накл'япка* (наклепування);

• іменники із суфіксом –ин: *батьків'щина* (вітчизна) – *ба́тьківщина* (рідне село, місто; спадщина від батьків); *дереви́на* (одне дерево) – *дереви́на* (матеріал);

• іменники, з яких один український, а другий – іншомовного походження: *зон'а* (хвороба хлібних злаків) – українського походження; *з'юда* (географічна смуга) – грецького; *лун'а* (дрібні рогові лусочки) – українське слово; *лу'на* (збільшувальне скло) – слово французького походження. Український іменник належить до певного акцентного ряду, а іншомовний – зберігає наголос мови-джерела;

• запозичені іменники, що походять з однієї якоїсь мови: *брон'я* (документ про закріплення) – *бр'юня* (захисна обшивка). Ці слова давньоверхньонімецького походження. Їх наголошування відповідає акцентуації мови-джерела;

• наголос виступає смислорозрізнявачем і в трьох парах іменників жіночого роду третьої відміни на –ість: *ві'їдність* (ко рисність) – *виг'їдність* (зручність), *в'юмість* (список, документ) – *в'юмість* (повідомлення), *неві'їдність* (від неві'їдний) – *невиг'їдність* (від неvig'їдний).

Серед іменників середнього роду, значення яких диференціюється за допомогою наголосу, найчастіше трапляються віддієслівні іменники з суфіксами *-анн (я)*, *-ув-анн (я)*, *-енн (я)*: *дїяння* (дія, вплив, чинність) – *дїянн* (вчинки, діяльність), *засданн* (збори) – *засіданн* (чатування), *об'їднанн* (організація, товариство) – *об'їднанн* (дія), *пїкрїуванн* (від *пїкрїувати*) – *пїкрїуванн* (від *пїкрїувати*).

7. Значний прошарок лексики, вживаної у мовленні юристів, складають слова з варіантним наголошуванням. Ці слова належать до різних частин мови, мають різну морфемну будову, можуть мати різні варіанти наголосу – в усіх формах словозміни або лише у деяких з них. Так, варіантне наголошування може мати значна група іменників чоловічого роду: *вїктер і вахтїф, доглядч і доглядї, доповідї і доповідч, користувї і користувач, наглядї і наглядч, позивї і позивч, призовнїк і призовнїк т.д.*

Слід звернути увагу на варіантне наголошування іменників середнього роду: *поданн і поданнї, наданн і наданнї, відданн і відданнї, межїплїччя і межїплїччя*.

У сфері прикметника словники фіксують варіантне наголошування в словах: *прїстїй і прїстїй, чимїй і чимїй, пївїснїй і пївїснїй, беззїснїй і беззїснїй, смїлїй і смїлїй*

Варіантне наголошування можуть мати і прикметники з суфіксом *-ов(ий)*, утворені від іменників: *вїйськївїй і вїйськївїй, подарїнкївїй і подарїнкївїй, зимївїй і зимївїй, кїрткївїй і кїрткївїй, бавївнїкївїй і бавївнїкївїй, наїфтовїй і наїфтовїй*.

Досить багато є прикметників з суфіксом *-н(ий)*, які мають варіанти наголосу. Такі прикметники можуть бути утворені від іменників та дієслів: *допомїжнїй і допомїжнїй, призовнїй і призовнїй, жїїбнїй і жїїбнїй, колїннїй і колїннїй, дошкїльнїй і дошкїльнїй, спїрнїй і спїрнїй, спїртнїй і спїртнїй*.

Чимала група дієслів в українській мові має варіанти наголосу, які зберігаються в особових та часових формах: *вїїти і вїїти, нїїкївїти і нїїкївїти, стїїти і старїти, чїїствїти і черствїти, потїїїти і потерїїти, скїїчїти і скїїчїти, розповїїти і розповїїти, вїїдповїїти і вїїдповїїти, доповїїти і доповїїти*.

Отже, акцентуаційна норма – це одна з головних категорій орфоепічної культури фахового мовлення. Знання основних правил наголошування загальнонаукової й вузькоспеціальної термінології (слів і словосполучень) та вміння дотримуватися цих правил у процесі професійного спілкування є запорукою високої мовної культури фахівця й майбутнього спеціаліста.

Література

1. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: [навч. посїбн] / Л. І. Мацько, Л. В.Кравець. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с. – (Альма матер).

2. Мацюк З. О. Українська мова професійного спілкування: [навч. посібн.] / З. О.Мацюк, Н. І.Станкевич. – К.: Каравела, 2005. – 363 с.
3. Дудик Петро. Наголошування слів і культура мовлення / Петро Дудик// Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 19 – 20.
4. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В.М.Винницький. – К.:Радянська школа, 1984. – 160 с.
5. Винницький В. М. Деякі теоретичні питання акцентології / В. М. Винницький //Мовознавство. – 2003. – № 5. – 2003. – С.14 – 26.
6. Головашук С. І. Словник наголосів. – К.: Наук. думка, 2003. – 320 с. – (Словники України).
7. Новий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. В. В. Яременко, О. М.Сліпушко]. – К.: «Аконтіт», 2006. – 4 т. – (Словники України).
8. Юридична енциклопедія / [Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України]. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – 6 т.

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО НАГОЛОШУВАННЯ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Хохрякова Лариса Федорівна

Стаття порушує важливу проблему культури фахової мови – правильне наголошування слів. На матеріалі сучасних словників аналізуються деякі особливості наголошування загальнонаукових та вузькоспеціальних юридичних термінів.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, юристів-практиків, а також усіх, хто прагне оволодіти акцентуаційною нормою – однією з головних категорій культури фахового мовлення.

Ключові слова: акцентуація, акцентуаційна норма, фразовий наголос, словесний наголос, варіантне наголошування.

ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНОГО УДАРЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ)

Хохрякова Лариса Фёдоровна

Статья затрагивает важную проблему культуры профессионального языка – правильное ударение слов. На материале современных словарей анализируются некоторые особенности ударения общенаучных и узкоспециальных юридических терминов.

Для студентов высших учебных заведений, преподавателей, юристов-практиков, а также для всех, кто стремится овладеть акцентуационной нормой – одной из главных категорий культуры профессиональной речи.

Ключевые слова: акцентуація, акцентуаційна норма, фразове ударення, словесне ударення, варіативне ударення.

**FEATURES OF NORMATIVE ACCENT OF PROFESSIONAL
VOCABULARY (ON MATERIALS OF LEGAL TERMINOLOGY)**

Khokhryakova Larisa Fedorivna

The article affects the important problem of professional language culture namely correct word accent. On materials of modern dictionaries some features of accent of scientific and strictly specialized law terms are analysed.

For the students of higher educational establishments, teachers, practical lawyers, and also for all, who aims to capture an accentuation norm – one of main categories of professional speech culture.

Keywords: accentuation, accentuation norm, phrase accent, verbal accent, variant accent.

УДК 81'37(045)

**Світлана Шепітько, Ольга Щелкунова
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ ТА МЕТОДИКА ЙОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

На сьогодні термін «концепт» знаходить широке застосування у різних областях лінгвістичної науки. Він увійшов у поняттєвий апарат когнітивістики, семантики, лінгвокультурології. Наше дослідження спрямоване на зіставне вивчення поняття лінгвокультурного концепту та методика його дослідження.

Об'єктом дослідження даної статті є лінгвокультурний концепт, що вивчається на предмет лінгвокультурних характеристик та методика його дослідження. Актуальність нашого дослідження зумовлена наступними причинами: 1) у даному дослідженні предметом наукових спостережень слугує лінгвокультурний концепт, оскільки він несе в собі одне з тих понять, яке своїм об'ємним змістом узагальнює культурний досвід людей;

2) аналіз методика його дослідження сприяє оптимізації і поглибленню розуміння лінгвокультурних концептів у мовленнєвій комунікації.

Метою цього дослідження є вивчення поняття лінгвокультурного концепту в цілому, виявлення його ролі в мовленнєвій комунікації, аналіз його структури в цілому, аналіз методика його дослідження. Для реалізації вищевикладеної мети в нашій роботі поставлені наступні конкретні завдання: провести огляд загальної теорії концепту і дати його визначення; описати основні характеристики і структуру лінгвокультурних концептів; описати основні шляхи і методи дослідження лінгвокультурних концептів.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що дане дослідження вносить певний внесок у розвиток лінгвоконцептології і лінгвокультурології, уточнюючи один з типів концептів – лінгвокультурний концепт.

Дане дослідження відкриває перспективи для подальшого всестороннього вивчення концептів в українській, новогрецькій і англійській лінгвокультурах,